

گزارشی از «پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی» آمستردام - هلند

◆ ربابه معتدی^۱

در سفری علمی که در دیماه ۱۳۸۷ به آمستردام داشتیم، فرصت مناسبی پیش آمد تا بازدیدی از «پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی» داشته باشیم.

پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی، با هدف ارتقای سطح دانش و تحقیقات علمی در زمینه تاریخ اقتصادی و اجتماعی در عرصه بین‌المللی، از سال ۱۹۳۵م. آغاز به کار کرده است. این پژوهشکده، در راستای افزایش کیفیت پژوهش‌ها و مطالعات تاریخ اجتماعی و اقتصادی، می‌کوشد تا با برپائی نمایشگاه‌ها، همایش‌ها و کارگاه‌های آموزشی، نشست‌های مشترکی برای پژوهشگران سراسر جهان ایجاد کند و فرصت‌هایی برای تبادل نظر و توسعه تجربیات آنان به وجود آورد.

همچنین فضاهای آموزشی، تالار کتابخانه، بایگانی اسناد و دیگر بخش‌های این پژوهشکده، در اختیار محققانی است که در زمینه مطالعات تاریخ اجتماعی پژوهش می‌کنند.

بایگانی اسناد: در این بخش مجموعه‌هایی از اسناد جنبش‌های اجتماعی در اروپا، آسیا، و آمریکای لاتین گردآوری شده است که پژوهشگران به‌سادگی می‌توانند از آن‌ها استفاده کنند. کارکنان این بخش، ارزشیابی، تهیه‌ی نمایه، مرمت و حفاظت اسناد را، مطابق استاندارد جهانی انجام داده‌اند و در تالاری که به رایانه و لوازم و دستگاه‌های ریز(میکرو)فیلم مجهز است، ریزبرگه

(میکروفیش)، ریزفیلم و یا اصل سند در اختیار محقق قرار می‌گیرد.

آن چیزی که این آرشیو اسناد را با دیگر مراکز اسنادی متفاوت کرده، این است که علاوه بر اسناد نوشتاری، فیلم، عکس و نوارهای صوتی، هر مدرکی که ممکن است در زمینه موضوع‌های مورد پژوهش (خصوصاً جنبش‌های اجتماعی) به پژوهشگر کمک کند، در این‌جا نگهداری می‌شود. پرچم‌ها و بیرق‌ها، تراکت‌های تبلیغاتی، پوسترها، برچسب‌ها، پارچه‌نوشته‌ها و حتا مدال‌ها و صندوق‌های جمع‌آوری اعانه جمعیت‌ها و جنبش‌ها و... از جمله این مدارک است که هر کدام به تناسب جنس، اندازه و شکل، در آرشیو در لفاف‌های مخصوص و طبقات معین نگهداری می‌شوند.

بخش خاورمیانه و آسیای مرکزی

مجموعه‌های مختلفی از اسناد مربوط به ایران در این آرشیو نگهداری می‌شود که شامل اسناد دیداری (اسناد مکتوب، عکس، فیلم و...) و شنیداری (تاریخ شفاهی) می‌باشد. خاطرات، اسناد خانوادگی، اعلامیه‌های سیاسی و... از جمله این اسناد مکتوب است. برای استفاده از بسیاری از این اسناد و مجموعه‌ها، اهداگران یا صاحبانشان شرایطی در نظر گرفته‌اند که مؤسسه، کاملاً آن‌ها را رعایت می‌کند و مطابق خواسته آنان، تا زمان مقرر یا تا ایجاد شرایط خاص، گشوده یا استفاده نخواهند شد.

همچنین، سعی شده است نشریات و مطبوعات کمیاب محلی هم که غالباً کتابخانه‌ها و مراکز فرهنگی داخل ایران توجهی به گردآوری آن‌ها نشان نداده‌اند یا بنا به دلایلی از ایران خارج شده‌اند، در این مرکز نگهداری شود.

برخی از مجموعه‌های اسناد تاریخ ایران - که در این مؤسسه نگهداری می‌شود - از این قرار است:

- گزارش‌های مأموران مخفی دولت روسیه تزاری، درباره انقلاب مشروطه ایران در فاصله سال‌های ۱۹۰۰م./ ۱۳۱۸ق. تا ۱۹۱۷م./ ۱۳۳۶ق.؛

۱ دانشجوی دکترای تاریخ ایران دانشگاه الزهرا.

- اسناد «حزب کمونیست ایران»؛

- «کمیته انقلابی ایران»؛

- «جنبش‌های زنان»؛

- اسناد «ایرانیان مهاجر در قفقاز» که مشمول تصفیه‌های استالینی شدند؛

- مجموعه اسناد شخصی «صدیقه دولت‌آبادی»؛

- و

علاوه بر گردآوری اسناد، همایش‌ها و اجلاس‌های مختلفی نیز در این بخش، درباره تاریخ معاصر این منطقه تشکیل شده است. اجلاس‌های «تجدد امرانه در ایران و ترکیه»، «اختناق، جابجائی قومی و مهاجرت»، «تاریخ از منظر فرودستان» و «کمینترن و شرق»، از جمله نشست‌هایی است که تاکنون برگزار شده است.

در این گزارش مختصر، از تکرار اطلاعات مندرج در بروشور و راهنمای پژوهشکده خودداری شده و بیش‌تر به مطالبی پرداخته شد که احتمالاً مورد توجه و علاقه این سازمان است. برای دستیابی به اطلاعات بیش‌تر، تصویری از بروشور آن مؤسسه، به پیوست این گزارش تقدیم خواهد شد.

امید است در راستای برنامه همکاری‌های علمی بین‌المللی و ایجاد رابطه با آرشیوهای اسناد، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، بتواند ترتیبی اتخاذ کند تا تصویری از اسناد مربوط به ایران موجود در آن پژوهشکده، به این سازمان منتقل شود یا فرصتی برای همکاری‌های بیش‌تر این دو مرکز فرهنگی ایجاد گردد. یقیناً اسناد موجود در آن پژوهشکده، مکمل مجموعه‌های اسنادی این سازمان و گرهگشای بسیاری از ابهامات تاریخی خواهد بود.

امکانات گوناگون، توانسته است در جهت بهبود کیفیت مطالعات و تحقیقات در زمینه تاریخ اقتصادی و اجتماعی، هم در هلند و هم در عرصه بین‌المللی گام‌هایی بلند بردارد. پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی، مجموعه‌ای بزرگ و گاه منحصر به فرد از اسناد مرتبط با جنبش‌های اجتماعی در اروپا، آسیا، خاورمیانه، و آمریکای لاتین فراهم آورده و آن را در اختیار پژوهشگران مسائل جنبش‌های اجتماعی قرار داده است. پژوهندگان با مراجعه به بایگانی اسناد، کتابخانه و بخش‌های دیگر این مؤسسه و استفاده از آن‌ها، خواهند توانست پژوهش‌هایی جامع‌تر به جامعه علمی عرضه کنند. این پژوهشکده، همچنین با برپا کردن همایش‌ها، گردهمائی‌ها، نمایشگاه‌ها، و کارگاه‌های آموزشی، پژوهشگران را از دیگر مؤسسات تحقیقاتی و دانشگاهی جهان گردهم می‌آورد تا با تبادل دانسته‌ها و تجربیات خود، به بسط تحقیقات در زمینه مسائل جنبش‌های اجتماعی یاری رسانند. گاه نیز حاصل پژوهش‌های این پژوهشگران و مطالب مطرح و ارائه شده در همایش‌ها و اجلاس‌ها را، با کمک ناشران بین‌المللی و یا در بخش انتشارات خود چاپ و منتشر می‌کند. همچنین مجله *بین‌المللی تاریخ اجتماعی*^۱ یافته‌های نو درباره مسائل تحقیقات اجتماعی، اطلاعات کتابشناختی، و اخبار تخصصی را منتشر می‌سازد. پژوهشکده، با چاپ نشریه *گزارش سالانه*^۲، شرحی مفصل از فعالیت‌های خود را در زمینه گردآوری اسناد و مواد و مطالب، برگزار کردن گردهمائی‌ها و کارگاه‌های آموزشی و تحقیقاتی که به کمک پژوهشکده یا همکاران مؤسسه صورت می‌گیرد، در اختیار همگان قرار می‌دهد.

تاریخچه

بنیان پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماع، در واقع در نخستین سال‌های دهه دوم سده بیستم میلادی گذاشته شد. در سال ۱۹۱۳ نیکلاس ویلهلموس پوستوموس^۳ (۱۸۸۰-۱۹۶۰)، حقوقدان سوسیال دموکرات و از پیشگامان تاریخ اقتصادی معاصر هلند، به عنوان نخستین

درآمد

پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی، در آستردام از سال ۱۹۳۵م. فعالیت‌هایش را با هدف «ارتقای سطح دانش و تحقیقات علمی در زمینه تاریخ اقتصادی و اجتماعی» آغاز کرد و طی این سال‌ها، با فراهم آوردن

استاد رشته تاریخ اقتصادی گمارده شد. وی، یک سال بعد «بایگانی تاریخ اقتصادی هلند» را تأسیس کرد. بایگانی تاریخ اقتصادی هلند، از ابتدای فعالیت‌اش به جمع‌آوری مجموعه‌های اسناد و نشریات ادارات و سازمان‌هایی پرداخت که به نوعی با تاریخ اقتصادی هلند مربوط بوده‌اند و همین اسناد بود که همراه با کتاب‌ها و نشریات منتشر شده در این قلمرو، در سال ۱۹۳۲، مصالح لازم را برای تأسیس «کتابخانه تاریخ اقتصادی» فراهم آورد. علاوه بر این‌ها، پوستوموس به گردآوردن اسنادی از آرشیوهای خصوصی فعالان و مجموعه‌های متعلق به سازمان‌های وابسته به جنبش‌های کارگری همت گمارد.

نخستین سال‌های دهه ۱۹۳۰ شاهد ظهور فاشیسم، استالینسم و ناسیونال سوسیالیسم در بخش اعظم جنوب، شرق و مرکز اروپا بود. پوستوموس، با درک وخامت اوضاع و خطری که متوجه جنبش‌های مستقل کارگری بود، برای رهنمایدن مجموعه اسناد و نشریات این جنبش‌ها و نیز میراثی که از سرآمدان جنبش‌های کارگری و سوسیال دموکراسی، همچون مارکس و انگلس، بکونین، برنشتاین، کائوتسکی و تروتسکی برجا مانده بود، به تلاشی همه‌جانبه برخاست. او، می‌دانست که اگر نتواند آن اسناد را گرد آورد و در جایی محفوظ بدارد، تنها یک سرنوشت در انتظارشان خواهد بود: نابود خواهند شد و از دسترس پژوهندگان به دور خواهند ماند. از این رو، پوستوموس درصدد برآوردن امکانات مالی و سازمانی لازم برای چنین کار سترگی برآمد.

از بخت مساعد، در این هنگام با نهمیا دلیمه^۴ (۱۸۸۲-۱۹۴۰) آشنا شد. دلیمه، از بنیانگذاران و مدیر بیمه و بانک مرکزی کارگران^۵ بود؛ این شرکت بیمه و بانک، وابسته به حزب سوسیال دموکرات هلند بود. دلیمه، برآن شد تا بخشی از سودهای حاصل از فعالیت‌های بیمه و بانک مرکزی کارگران را - که به کارهای فرهنگی مرتبط با جنبش کارگری اختصاص یافته بود - در اختیار پوستوموس قرار دهد.

از سال ۱۹۳۵ تا ۱۹۴۰ عمده نیروی پوستوموس و

پژوهشکده نوبنیادش، مصروف گردآوردن بخشی از اسناد مارکس و انگلس بود. آئی اداما فان اسخلتما کلیفسترا^۶ (۱۸۸۴-۱۹۷۷)، کتابدار مؤسسه، درست چند روز قبل از آن که نیروهای ارتش نازی وارد وین شوند، آخرین قسمت از مجموعه ماکس نتلا،^۷ آنارشویست معروف را - که از جمله نامه‌های باکونین نیز در آن بود - از اتریش خارج کرد. در همان دوران، مؤسسه توانست به مجموعه اسناد حزب سوسیال دموکرات هلند دست یابد و نیز کتابخانه‌ها و بایگانی‌های شخصی بسیاری از منشویک‌ها و سوسیال رولوسیونرهای را - که اتحاد جماهیر شوروی را ترک کرده بودند - به آمستردام منتقل کند.

جنگ دوم جهانی

پس از کنفرانس مونیخ در سپتامبر ۱۹۳۸، گردانندگان پژوهشکده، دانستند که امکان بی‌طرف ماندن هلند به کم‌ترین حد ممکن رسیده است و باید محلی امن برای حفظ و نگاهداری اسناد بیابند. بر اثر دوراندیشی پوستوموس و با کمک پروفیسور جی.دی. ایچ.کل،^۸ بخش مهمی از اسناد و از آن جمله نامه‌های مارکس و انگلس، به آکسفورد انگلستان انتقال یافت.

آلمانی‌ها در هجدهم ژوئیه ۱۹۴۰، درست چند روز پس از اشغال هلند، دستور تعطیل پژوهشکده و اخراج همه کارمندان آن را صادر کردند. کارگزاران فاشیسم آلمان در پژوهشکده مستقر شدند؛ با این امید که بتوانند از امکانات پژوهشکده علیه مارکسیست‌ها، آنارشویست‌ها، یهودیان، فراماسون‌ها و همه عناصری که به زعم آنان «غیرملی» بودند، بهره گیرند. گرچه بخش عمده‌ای از مجموعه‌ها به جاهای امن منتقل شد، متأسفانه کتابخانه ۳۰۰,۰۰۰ جلدی پژوهشکده و نیز بخشی از اسناد بایگانی حزب سوسیال دموکرات کارگران هلند، به دست آلمانی‌ها افتاد. آن‌ها بخش‌هایی از این اسناد را به آلمان منتقل کردند و باقیمانده آن‌ها را نیز در سپتامبر ۱۹۴۴ به شرق آلمان بردند. با پایان گرفتن جنگ و در ۱۹۴۶ بخش نسبتاً بزرگی از اسناد و کتاب‌ها در بند هاننور - که در دست

انگلیسی‌ها بود - به دست آمد و به آمستردام بازگردانده شد. در سال ۱۹۵۶ نیز بخش دیگری از مجموعه‌های به تاراج برده نازی‌ها، نظیر اسناد بایگانی حزب سوسیال دموکرات کارگران - که به کتابخانه دانشگاه کراکو در لهستان برده شده بود - به آمستردام بازگردانده شد. پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی به سال ۱۹۹۱ نیز معلوم شد که پاره‌ای از اسناد متعلق به پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی، طی این سال‌ها در مکانی در مسکو نگهداری می‌شده است.

دوران بازسازی

هجوم آلمانی‌ها، آثاری مخرب بر پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی داشت و خساراتی سنگین بر آن وارد ساخت. نیروهای نازی، به هنگام عقب‌نشینی همه چیز را با خود بردند، از کتاب و جزوه و مجله گرفته تا مبل و قفسه‌های کتاب و تلفن و حتا لامپ.

پس از ماه مه ۱۹۴۵، وقتی که خسارات وارد بر پژوهشکده برآورد شد، به نظر می‌رسید که دیگر بار نخواهد توانست سر پای خود بایستد و به کارش ادامه دهد. بر این همه، باید قطع حمایت مالی بانک و بیمه مرکزی را هم افزود که خود از جنگ آسیب بسیار دیده بود. حال پژوهشکده به کمک شهرداری آمستردام، دولت و دانشگاه امید داشت که اندک بود؛ اما آن‌قدر بود که بتواند هزینه‌های لازم را برای بازیابی، تنظیم و ترتیب بایگانی و کتابخانه پژوهشکده فراهم آورد.

از سال ۱۹۶۳ وزارت آموزش و علوم، بخش اعظم هزینه‌های پژوهشکده را تقبل کرد و این اقدام، جان تازه‌ای به پژوهشکده بخشید. تا سال‌های دهه ۱۹۶۰، سیاست گردآوری اسناد پژوهشکده، عمدتاً معطوف به اروپا و اتحاد جماهیر شوروی بود. از دهه ۱۹۷۰ اما، باتوجه به این که بسیاری از کشورهای اروپائی، میل و امکان بازیابی و حفظ و نگهداری از اسناد جنبش‌های اجتماعی خود را داشتند، پژوهشکده، امکانات خود را به سمت کشورهایی متوجه ساخت که حکومت‌های خودکامه در آن‌ها زمام قدرت را

در دست داشتند و بیم امحا و باقی نماندن اسناد و مدارک مرتبط با جنبش‌های اجتماعی این کشورها می‌رفت. این کشورها عمدتاً در آسیای جنوب شرقی، آمریکای لاتین، شمال آفریقا و خاورمیانه قرار داشتند؛ اندونزی، ترکیه، چین، ژاپن، پاکستان، هند، کره، فیلیپین، سنگاپور، مالزی، سریلانکا، کامبوج، بنگلادش، برمه، افغانستان، ایران، عراق، اسرائیل، اردن و چند کشور دیگر، از این دست کشورها بود. از ابتدای سال ۱۹۷۹م. نیز پژوهشکده از نظر حقوقی و مالی زیر نظر فرهنگستان سلطنتی علوم هلند درآمد که باعث فعال‌تر شدن و رونق بیش‌ترش شد.

بنای کنونی پژوهشکده، در بخش شرقی بندر آمستردام قرار دارد. این بنا، در سال ۱۹۶۴ به عنوان انبار کاکائو ساخته شد؛ اما در سال ۱۹۸۹ طرح جدید ساختمان پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی، ارائه و اجرا شد. از بارزترین ویژگی‌های این ساختمان، تالار مطالعه ۱۸ متری آن است. تالار اصلی این ساختمان، محل برگزاری نمایشگاه‌های مختلف است و تالار غذاخوری نیز برای برگزاری گردهمائی‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد. بخش اعظم طبقه همکف این ساختمان، محل نگهداری اسناد است. بیش از یکصد کارمند در این پژوهشکده در سه بخش اداری، پژوهش و انتشارات، و مجموعه‌ها، به کار اشتغال دارند.

مجموعه‌ها

پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی، از ابتدای کارش درصدد گردآوردن مجموعه‌های اسناد و کتاب‌های مربوط به جنبش‌های اجتماعی و آزادیخواهان‌ای بوده است که از اواخر سده هجدهم چهره اروپا و از آن پس دیگر جاهای جهان را دگرگون ساخته است. این مؤسسه، اینک توانسته است طیف گسترده‌ای از منابع و مراجع لازم را برای مطالعات اجتماعی، اقتصادی و انسانی فراهم آورد و در اختیار پژوهشگران قرار دهد. بسیاری از این مجموعه‌ها، درست سربرزنه‌هایی که صاحبان آن مورد تهاجم سیاسی و اسناد در خطر نابودی بودند، رهائی یافته‌اند. در واقع علت اصلی شروع به کار پژوهشکده در سال ۱۹۳۵ و

انگیزه آن از ادامه کارش، دست یافتن به مجموعه‌های رو به نابودی و حفاظت از آن‌ها بوده است.

از جمله اسناد مربوط به نخستین اندیشه‌وران سوسیالیست مربوط به اوایل سده نوزدهم، مجموعه‌های رابرت اوئن^۹، اتین کابه^{۱۰}، موزس هس^{۱۱} و الکساندر گرتسن (هرتسن)^{۱۲} را می‌توان نام برد و از مجموعه‌های واسط و اواخر سده نوزدهم، میراث کارل مارکس و میخائیل باکونین، مجموعه‌ای درباره کمون پاریس و نامه‌ها و اسناد سیلویا پانکهورست^{۱۳}، بانوی مبارز انگلیسی نام بردنی است.

همچنین از مهم‌ترین مجموعه‌های مربوط به سده بیستم، مجموعه‌های آنارشویست - سندیکالیست‌های اسپانیایی و آنارشویست‌های CNT^{۱۴} و FAI^{۱۵} است که در ماه مه ۱۹۳۹، درست چند هفته پیش از آن که نیروهای فرانکو مناطق جمهوریخواه شمال اسپانیا را اشغال کنند، به مناطق امنی در پیرانا منتقل شد. همچنین مکاتبات و اسناد دیگری از اِما گلدمن^{۱۶}، نویسنده آنارشویست، درخور یادآوری است.

از اسناد نه چندان قدیمی، می‌توان به دستنوشته‌ها و نامه‌های ولفگانگ آبندرت^{۱۷} و نیز بایگانی کنفدراسیون بین‌المللی اتحادیه‌های آزاد کارگران اشاره کرد.

از مهم‌ترین مجموعه‌هایی که در سال‌های اخیر به مؤسسه رسیده است، باید اسناد جنبش دانشجویان چین را در بهار ۱۹۸۹ یاد کرد، که دست‌اندرکاران جنبش در پکن، آن‌ها را پس از آغاز یورش و سرکوب جنبش به دست ارتش خلق چین، در اختیار کارکنان مؤسسه در چین گذاشتند و ایشان نیز اسناد را به آمستردام منتقل کردند. این مجموعه شامل روزنامه، اعلامیه و عکس است؛ همچنین اسناد جنبش همبستگی^{۱۸} در لهستان، از جمله اسنادی است که در مؤسسه وجود دارد.

به عنوان نمونه‌ای دیگر، باید تلاش‌های بخش روسیه این مؤسسه را در گردآوردن زندگینامه قربانیان دوران تصفیه‌های استالینی و ثبت و ضبط اطلاعات به دست آمده بر روی ریز(میکرو) فیلم برشمرد که هم اکنون در

آمستردام و مسکو، در دسترس پژوهشگران است.

راه‌های دستیابی به اسناد

دستیابی به اسناد و مدارک موجود در پژوهشکده، از طریق شبکه رایانه‌ای میسر است. همچنین پژوهشکده، به شبکه بین‌المللی اطلاعات رایانه‌ای متصل می‌باشد و از این طریق با بسیاری از مؤسسات پژوهشی و نیز کتابخانه‌های هلند و اروپا مرتبط است.

فهرست الفبائی کتاب‌ها و جزوه‌های موجود در پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی، در ۱۷ جلد مشخصات کتابشناختی بیش از ۴۰۰,۰۰۰ عنوان کتاب را ضبط کرده است که پژوهشگران، با استفاده از آن می‌توانند منابع و متون موردنظرشان را بیابند.

از آن‌جا که بسیاری از اسناد و مدارک موجود در پژوهشکده به صورت ریزفیلم و ریزبرگه (میکروفیش) نگهداری می‌شود، بخشی نیز به این‌گونه مواد اختصاص داده شده است که آن بخش، مجهز به دستگاه‌های خواندن ریزفیلم و ریزبرگه است. صورت موجودی این بخش، در فهرست‌هایی مندرج است و در تالاری که به همین منظور تخصیص یافته است، قرار دارد و مراجعان، می‌توانند با استفاده از این فهرست‌ها، مواد و مطالب مورد نیاز خود را مطالبه کنند. این فهرست‌ها، شامل عنوان‌های اسناد است و توضیحات مربوط به اسناد و تصاویر، در دفاتر جداگانه فراهم آمده است.

پژوهش و انتشارات

فراهم آوردن و تسهیل امکانات برای برنامه‌های تحقیقاتی، از اساسی‌ترین اهداف این پژوهشکده است. دست‌اندرکاران پژوهشکده، در سال‌های اخیر توجه ویژه‌ای به موضوع و روش تحقیق معطوف کرده‌اند و مسائلی نظیر مهاجرت، نژادپرستی، احزاب و ساختارهای ملی، در مرکز توجه برنامه‌های تحقیقاتی پژوهشکده قرار گرفته است. همچنین، ده‌ها تن از متخصصان پژوهشکده در یک برنامه پژوهشی، به بررسی و تحلیل علل پیدایش و چگونگی

ساختار جنبش‌های کارگری از ۱۸۷۰ تا ۱۹۱۴ پرداخته‌اند و این خود موردی است برای آزمون روش‌های تحقیق مورد نظر پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی.

از آن‌جا که برخی از همکاران بخش پژوهش این پژوهشکده در دانشگاه‌های مختلف تدریس می‌کنند، پژوهشکده توانسته است با بهره‌گیری از این فرصت، امکان ایجاد واحدهائی درسی در برخی از دانشگاه‌ها فراهم آورد که از آن میان می‌توان واحد تاریخ اجتماعی تطبیقی و بین‌المللی را در دانشگاه آزاد، و واحد تاریخ خاورمیانه و آسیای مرکزی را در دانشگاه آمستردام یاد کرد.

همکاری‌ها و فعالیت‌های بین‌المللی

پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و نظام‌های حاکم بر کشورهای اروپای شرقی، مجموعه‌های اسناد مرتبط با جنبش‌های کارگری - که نیم‌قرن در بایگانی‌های راکد خاک می‌خورد و از دسترس به دور بود - در دسترس همگان قرار گرفت. اما دولت‌های تازه تأسیس حاکم بر این کشورها نیز، به دلیل نداشتن تجربه در زمینه حفظ و نگهداری اسناد، نتوانستند راه‌های مناسب را برای تنظیم و ترتیب و در دسترس قرار دادن این اسناد بیابند. این بود که پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی، درصدد برآمد تا در همکاری با سازمان‌های مربوط در این‌گونه کشورها، به محافظت از اسناد و مجموعه‌های موجود کمک کند. از این رو، پژوهشکده دفتری در شهر پراگ، پایتخت جمهوری چک و نیز شعبه‌ای در مسکو دایر کرد تا بدین طریق، برنامه‌هایی برای حفاظت و نگهداری از این اسناد به اجرا درآورد. هم‌اکنون نیز همکاران این پژوهشکده در مسکو، باکو، تاشکند، تفلیس، تهران، قاهره، استانبول، داکا، دهلی، بانکوک، جاکارتا، هنگ کنگ، مکزیکوسیتی و چند شهر دیگر، به کار پژوهش و گردآوری اسناد مرتبط با جنبش‌های اجتماعی کشورهای خود مشغول‌اند.

دیگر این‌که پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی، با

سازمان‌های بین‌المللی نظیر مجمع بین‌المللی مؤسسات تاریخ کارگری و شورای بین‌المللی آرشوها - که سازمانی است وابسته به یونسکو - همکاری‌های بسیار نزدیک دارد.

برگزاری اجلاس‌ها و نمایشگاه‌ها

یکی دیگر از فعالیت‌های پژوهشکده، فراهم آوردن امکان گردهمائی در اجلاس‌ها و همایش‌های مختلف، برای پژوهندگان مسائل جنبش‌های اجتماعی است. در این زمینه و با همکاری پژوهشکده‌های تاریخ اجتماعی سایر کشورها و نهادهای آموزشی دیگر، تاکنون اقدامات درخور توجهی صورت گرفته است. از جمله عناوین برخی از این اجلاس‌ها، باید از نژادپرستی و بازار کار، تاریخ جنبش‌های زنان و کمونیسم چینی یاد کرد. این اجلاس‌ها و کارگاه‌ها، لزوماً در هلند تشکیل نمی‌شوند، بلکه امکان برگزاریشان در دیگر کشورها نیز موجود است.

بخش خاورمیانه و آسیای مرکزی

فعالیت این بخش از پژوهشکده، از سال ۱۹۹۵م. / ۱۳۷۴ش. آغاز شد. دامنه فعالیت‌های این بخش و محدوده تحقیقاتی‌اش، در ابتدا عمدتاً متوجه تاریخ جنبش‌های اجتماعی ایران و قفقاز و آسیای مرکزی در سال‌های نخست قرن بیستم میلادی / سال‌های نخست قرن حاضر خورشیدی بود.

این بخش، از جمله تاکنون توانسته است بایگانی اسناد مربوط به ایران را در زمان حکومت تزاری از سال ۱۹۰۰ تا ۱۹۱۷م. / ۱۳۱۸ تا ۱۳۳۶ق. / ۱۲۷۹ تا ۱۲۹۶ش. - که دربردارنده گزارش‌های رسمی و گزارش‌های مأموران خفیه دولت تزاری درباره انقلاب مشروطه ایران بوده است - به دست آورد.

همچنین گزارش‌هایی را که طی همین دوره زمانی در بایگانی‌های تفلیس موجود بوده و عمدتاً و بویژه به نقش انقلابیون گرجی در انقلاب مشروطه ایران مربوط است، گردآوری کرده است.

مجموعه شایان توجهی نیز از اسناد آرشو کمیترین،

مربوط به سال‌های ۱۹۲۱-۱۹۴۱ م. / ۱۳۰۰-۱۳۲۱ ش. فراهم آمده که دربرگیرنده گزارش‌های بخش‌های مختلف کمیترین و مأموران آن‌ها در منطقه است. همچنین باید از مجموعه نشریات علنی و غیرعلنی / درون سازمانی حزب کمونیست ایران و کمیته انقلابی ایران - که طی همین دوره منتشر می‌شده است - نام برد.

مجموعه‌ای نیز از اسناد بایگانی‌های حکومت شوروی فراهم آمده که گویای سیاست‌های دولت شوروی در قبال ایران و افغانستان و دربردارنده نکاتی تازه درباره زندگی ایرانیان پناهنده و ساکن در اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی طی سال‌های ۱۹۱۷-۱۹۶۰ م. / ۱۲۹۶-۱۳۴۰ ش. یعنی از تشکیل حکومت شوروی تا دوران پس از جنگ جهانی دوم است. این اسناد، از جمله در پروژه پیگیری سرگذشت و کارنامه ایرانیان مهاجر در قفقاز - که مشمول تصفیه‌های خونین استالینی شدند - بسیار به کار می‌آید.

در مورد قفقاز، با کمک و استفاده از اسناد نویافته در بایگانی‌های تازه گشوده دوران شوروی، می‌توان به تاریخ این منطقه از منظری تازه‌تر نگریست و از جمله، سیاست‌های دولت شوروی را در جابجائی‌های قومی و مهاجرت‌های اجباری بررسیید. روش پژوهشکده در ثبت و ضبط این اسناد، شایان ذکر است: پژوهشکده می‌کوشد پس از دستیابی به اسناد و مدارک برای حفظ و نگهداریشان، آن‌ها را به صورت ریزفیلم و ریزبرگه درآورد و دو نسخه روگرفت (کپی) از آن‌ها تهیه کند که یکی در آرشیو کشور اصلی و دیگری در آرشیو پژوهشکده، در آمستردام نگهداری می‌شود.

همچنین، برای به دست دادن روایتی زنده از تجربه فروپاشی حکومت شوروی و تشکیل دولت‌های ملی جدید در منطقه قفقاز و آسیای مرکزی، پژوهشکده، طرحی برای ثبت و ضبط خاطرات و مشاهدات عینی رویدادهای سیاسی و اجتماعی سال‌های ۱۹۸۹ تا ۱۹۹۱ م. در دست دارد و به همین منظور، مصاحبه‌هایی با دولتمردان سابق، فعالان سیاسی، نخبگان فرهنگی و سیاسی و شاهدان عینی در بین مردم عادی ترتیب داده است. این طرح،

نخست از جمهوری آذربایجان در قفقاز آغاز شده است و به تدریج جمهوری‌های دیگر اتحاد شوروی سابق را دربر خواهد گرفت.

یکی از تازه‌ترین حوزه‌هایی که توجه‌بخش خاورمیانه و آسیای مرکزی پژوهشکده را به خود جلب کرده، کشور افغانستان و تجربه بیش از بیست سال جنگ داخلی و مهاجرت‌های گسترده شهروندان آن سرزمین به کشورهای همسایه (عمدتاً ایران، پاکستان و جمهوری‌های اتحاد شوروی سابق) است. شیوه‌های زندگی و مسائل و مشکلات افغان‌های کوچیده و تجربه‌های ایشان، مسئله‌ای است که تاکنون تحقیقی جدی در این زمینه صورت نگرفته است. برای چنین پژوهشی، در کنار جمع‌آوری اسناد مکتوب درباره این مهاجران، از تاریخ شفاهی نیز برای ضبط روایات نانوشته، استفاده خواهد شد.

گردآوردن اسناد مربوط به تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران از پایان جنگ جهانی دوم، همواره از اهداف عمده این بخش از پژوهشکده بوده است و تاکنون توانسته است در همکاری با برخی افراد و مؤسسه‌های پژوهشی در ایران و خارج از ایران، مجموعه معتناهی از کتاب، روگرفت اسناد، نشریات و اعلامیه‌های سازمان‌های سیاسی فعال در دهه‌های ۱۳۳۰ ش. تا به امروز فراهم آورد. این نشریات، دربرگیرنده طیف بسیار وسیعی از نیروهای سیاسی و اجتماعی فعال در ایران معاصر، اعم از ملیون، مذهبیون، گروه‌ها و سازمان‌های سکولار و چپ و... است؛ مجموعه‌ای از اعلامیه‌های مختلف دوران انقلاب، آرشیو کانون نویسندگان ایران، بخشی از آرشیو سازمان‌ها و احزاب چپ ایران (شامل مراسلات و مکاتبات درون حزبی و سازمانی و اسناد مربوط به کنگره‌ها و پلنوم‌های این احزاب و سازمان‌ها) از آن جمله است.

این بخش در کنار مجموعه‌های اسناد نوشتاری، طرح گردآوردن تاریخ شفاهی را نیز دنبال می‌کند که تاکنون عمدتاً شامل نوارهای ویدیویی مصاحبه با گروهی از رهبران و پیشروان گروه‌های سیاسی چپ در ایران بوده است و در حال حاضر، دربرگیرنده ۲۶۲ ساعت مصاحبه

1019 AT Amsterdam
The Netherlands
TEL: +31 20 66 858 66
FAX: +31 20 66 541 81
E-mail: tat@iisg.nl
URL: http://www.iisg.nl

◆ پی‌نوشت‌ها

- 1- The International Review of Social History.
- 2- Annual Report.
- 3- Nicolaas Wihelmus Posthumus.
- 4- Nehemia de Lieme.
- 5- N.V. De Centrale Arbeiders-Verzekerings-en Deposito bank [the Central Workers Insurance & Deposit Bank].
- 6- Annie Adama van Scheltema-kleefstra.
- 7- Max Nettlau.
- 8- G.D.H. Cole.
- 9- R. Owen, 1771-1858.
- 10- Etienn Cabet, 1788- 1856.
- 11- Moses Hess, 1812- 1870.
- 12- Alexander Ivanovic Gercen (Herzen), 1812- 1870.
- 13- Sylvia E. Pankhurst, 1882- 1940.
- 14- Confederacion Nacional de Trabajo (1936- 39, Spain).
- 15- Federacion Anarquista Iberica (1932- 39, Spain/ Portugal).
- 16- Emma Goldman, 1869- 1940.
- 17- Wolfgang Abendroth, 1906- 1985.
- 18- Solidarnosc.
- 19- Subaltern.

با ۲۸ تن از آن‌هاست. بخش خاورمیانه و آسیای مرکزی پژوهشکده، درصدد ادامه این طرح به صورت مصاحبه با اعضا و کادرهای پائین‌تر این گروه‌ها نیز می‌باشد.

دیگر موضوع جالب توجه پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی، جنبش‌های اجتماعی زنان است. در این زمینه، می‌توان از جمله به مجموعه شخصی صدیقه دولت‌آبادی اشاره کرد که از پیشگامان جنبش‌های اجتماعی زنان در ایران بوده است که به لطف خانواده محترم وی، در اختیار بخش خاورمیانه و آسیای مرکزی پژوهشکده قرار گرفته است.

از آن‌جا که خطامشی پژوهشکده در کنار بررسی تاریخی جنبش‌های اجتماعی و سیاسی در کشورهای هر منطقه، روزآمد کردن و پیگیری و ثبت و ضبط رویدادها و تحولات جنبش‌های اجتماعی هر کشور است، بخش خاورمیانه و آسیای مرکزی نیز، بخشی از تلاش خود را متوجه جنبش اصلاح‌طلبانه اخیر در ایران و جنبش‌های اجتماعی زنان و دانشجویان کرده است و امیدوار است در آینده قادر باشد مجموعه‌ای از اسناد مکتوب و مصور را نیز از حرکت‌های اجتماعی اخیر در ایران گردآوری کند و محفوظ بدارد.

در کنار جمع‌آوری اسناد، بخش خاورمیانه و آسیای مرکزی، تاکنون نشست‌های متعددی برای بررسی تاریخ معاصر این منطقه سازمان داده است. از جمله این نشست‌ها، می‌توان به اجلاس‌های «تجددآمرانه در ایران و ترکیه»، «تاریخ از منظر فرودستان»،^{۱۹} «کمینترن و شرق» و «اختناق، جابجائی قومی و مهاجرت» اشاره کرد. علاقه‌مندان، برای کسب آگاهی بیش‌تر و طرح سؤالاتشان، از طریق‌های زیر می‌توانند با مسئول بخش خاورمیانه و آسیای مرکزی پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی، تماس بگیرند:

Prof. Dr. Touraj Atabaki
Department of the Middle East and
Central Asia
International Institute of Social History
Cruquiuweg 31